

Ochrona ostatniej woli spadkodawcy czy potrzeba stabilizacji stosunków prawnych? O konstytucyjności regulacji prawnej dotyczącej wadliwości testamentu na tle art. 945 § 2 k.c.

Protection of the Testator's Will or the Necessity of Stabilization of Legal Relations? On the Constitutionality of the Legal Regulation of Defects of the Will Against the Background of Article 945 § 2 of the Civil Code)

The inheritance law is an important area of clash of various values which justify the adopted legal regulations. A particular example of this problem is drawing up a will under the influence of defects in a declaration of will, aimed at, on the one hand, ensuring the protection of the testator's last will, and, on the other, to limit the possibility of invoking the objection of defectiveness of a will after the preclusive periods provided for in Art. 945 § 2 of the Civil Code (aimed at ensuring an appropriate level of legal security, including in particular the need to stabilize legal relations arising after the death of the testator). At the same time, the adopted legal regulation may, however, constitute a source of legal consequences unacceptable from the point of view of the social sense of justice. In a special situation, due to the unequivocal exclusion of the possibility of challenging a defective will after preclusive periods, it is possible to determine the fate of the inherited estate on a basis of the will that does not reflect the actual and free will of the testator. The author aims at resolving the conflict of competing values constituting the justification of the adopted legal regulations, which requires reference to the axiological assumptions of the constitutional right of inheritance.

Jacek Trzewik

*doktor nauk prawnych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*

ORCID: 0000-0002-6462-6294

e-mail: jacek.trzewik@kul.pl

Słowa kluczowe:
wady oświadczenia woli, testament,
konstytucja, swoboda testowania,
stabilizacja stosunków prawnych

Key words:
defects in declaration of intent, will,
constitution, testamentary freedom,
stabilization of legal relations

<https://doi.org/10.36128/priw.vi41.502>

1. Wprowadzenie

Znaczenie aksjologicznych podstaw regulacji prawnych jest niekwestionowane zarówno z punktu widzenia teoretycznej ich oceny, jak i praktyki stosowanych rozwiązań. Przyjęcie pewnych wartości jako podstaw obowiązujących rozwiązań legislacyjnych niewątpliwie sprzyja społecznej ich akceptacji, wzmagając równocześnie poczucie zaufania do stanowionego prawa. Niejednokrotnie w danej płaszczyźnie regulacji prawnej uwidacznia się jednak konflikt konkurujących między sobą wartości (a nawet wartości i samego prawa pozytywnego¹), będący

1 Zob. Józef Nowacki, „Rodzaje moralnej oceny prawa” *Zeszyty*

wynikiem próby zagwarantowania jednoczesnej ochrony różnorodnych zarówno podmiotowo, jak i przedmiotowo interesów majątkowych i niemajątkowych. Przy czym we współczesnych społeczeństwach demokratycznych spór aksjologiczny staje się coraz częściej sporem nie o wartości jako takie, ale o porządek wartości, ich wzajemne relacje i hierarchizację².

Zjawisko to widoczne jest w wielu działach prawa, w tym także w prawie spadkowym. Jest ono jednak o tyle znamienne, że konflikty wartości stanowią tu najczęściej odzwierciedlenie rzeczywistych sporów pomiędzy różnymi osobami aspirującymi do nabycia jakichkolwiek korzyści z majątku pozostawionego przez spadkodawcę. Przykładem jednej ze współczesnych płaszczyzn konfliktu wartości prawnosпадkowych jest skierowane do Trybunału Konstytucyjnego pytanie prawne Sądu Rejonowego dla Krakowa-Podgórze z 22 października 2019 r., zarejestrowane w biurze Trybunału pod sygnaturą P 21/19. Jego treścią jest wątpliwość, czy art. 945 § 2 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny³ w zakresie, w jakim wyłącza możliwość powołania się w postępowaniu w przedmiocie zmiany postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku na nieważność testamentu po upływie 10 lat od otwarcia spadku, gdy testament został otwarty i ogłoszony po upływie tego 10letniego okresu, jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. U jego podstaw leży w istocie konieczność rozstrzygnięcia konfliktu dwu istotnych wartości: wymogu ochrony wyrażonej w testamencie woli spadkodawcy oraz potrzeby zagwarantowania stabilności stosunków prawnych ukształtowanych po śmierci spadkodawcy. Wobec dostrzegalnej *in casu* konkurencyjności tych wartości, rozstrzygnięcie zaistniałego konfliktu wymaga dokonania analizy przyjętych rozwiązań legislacyjnych dotyczących wad oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu (art. 945 k.c.) i ich oceny z perspektywy podstawowych założeń konstytucyjnego prawa dziedziczenia (art. 21 i 64 Konstytucji RP⁴), co będzie stanowiło przedmiot dalszych rozważań opracowania.

2. Niewadliwość oświadczenia woli testatora jako przesłanka ważności testamentu

Dopuszczalność samodzielnego decydowania o losach majątku po śmierci stanowi alternatywę dla pozostawiania tej kwestii woli ustawodawcy.

Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I: Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 23 (1962): 27-38.

- 2 Zob. Marek Safjan, „Prawo, wartości i demokracja” *Chrześcijaństwo-Świat-Polityka*, nr 1 (2008): 15.
- 3 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1360 ze zm.; dalej jako k.c.
- 4 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U Nr 78, poz. 483 ze zm.; dalej jako Konstytucja RP.

Jako przejaw realizacji swobody testowania, znajduje ona swe uzasadnienie w konstytucyjnej regulacji prawa dziedziczenia⁵. Przy czym, rozrzucić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament (art. 941 k.c.)⁶.

Samo sporządzenie testamentu stanowi jednostronną czynność prawną *mortis causa*, osobistą, odwoalną, charakteryzującą się wysokim stopniem sformalizowania⁷. Z uwagi na powiązane z nią istotne skutki zwłaszcza w sferze majątkowej, dla czynności prawnej sporządzenia testamentu ustawodawca przewidział szereg przesłanek warunkujących jego ważność⁸. Pomimo umownego charakteru dokonywanej w tym zakresie klasyfikacji, w literaturze w zasadzie zgodnie zalicza się do nich: zdolność spadkodawcy do sporządzenia testamentu (osobiste dokonanie czynności testowania, istnienie zdolności testowania), niewadliwość złożonego oświadczenia ostatniej woli (istnienie woli testowania i prawidłowość tej woli, odpowiadająca treści złożonego oświadczenia), dotrzymanie wymogów co do treści oraz formy testamentu⁹. Co istotne, niedochowanie którejkolwiek z nich bezpośrednio wpływa na

-
- 5 Zob. Sylwester Wójcik, Fryderyk Zoll, „Testament”, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*, t. X, red. Bogudar Kordasiewicz (Warszawa: C. H. Beck, 2015), 336.
 - 6 W myśl paremii *testamentum est voluntatis nostrae iusta sententia de eo, quod quis post morem suam fieri velit*, testament jest prawnym wyrazem naszej woli co do tego, co ktoś pragnie, aby stało się po jego śmierci.
 - 7 Zob. Tomasz Sokołowski, Krzysztof Żok, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny*, t. III, *Komentarz. Art. 627-1088*, red. Maciej Gutowski (Legalis 2022), nb. 7.
 - 8 Stworzenie katalogu przesłanek ważności testamentu leży w sferze odpowiedzialności prawodawcy, który winien zagwarantować nie tylko właściwą ochronę interesu prawnego testatora, w tym swobody testowania, lecz uwzględnić także interes przyszłych spadkobierców, w tym sankcję zaistnienia określonej wadliwości testamentu. Por. Marcin Drewek, „Kwestia ważności testamentu w prawie amerykańskim na przykładzie prawa stanu Teksas” *Studia Iuridica Toruniensia*, t. XX (2017): 99.
 - 9 Zob. Sylwester Wójcik, „Testament”, [w:] *System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, red. Józef Stanisław Piąkowski (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum-Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986), 180 i nast.; Jan Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990), 96-97; Wójcik, Zoll, „Testament”, 346 i nast.; Józef Stanisław Piąkowski, Bogudar Kordasiewicz, *Prawo spadkowe w zarysie* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2011), 105-107; Hanna Witczak, Agnieszka Kawałko, *Prawo spadkowe*

ocenę ważności testamentu¹⁰. Jak bowiem słusznie zauważa doktryna, przepisy przewidujące formalne przesłanki ważności testamentu nie tylko potwierdzają wolę dokonania czynności prawnej skutkującej na wypadek śmierci, nadają jej doniosłość i solenny charakter oraz umożliwiają jak najlepsze odzwierciedlenie woli spadkodawcy utrudniając jej zniekształcenie¹¹, ale jednocześnie gwarantują także niezbędny poziom bezpieczeństwa obrotu prawnego¹² i z tego względu powinny być wykładane ściśle¹³.

Pośród wskazanych przesłanek, niewątpliwie szczególne znaczenie przypisać należy niewadliwosti złożonego przez testatora oświadczenia. Charakter prawny czynności sporządzenia testamentu, a zwłaszcza jej skuteczność *mortis causa* i związane z tym trudności w następczym ustaleniu rzeczywistej woli spadkodawcy, wymusza przyjęcie odmiennych względem ogólnego reżimu, bardziej rygorystycznych regulacji prawnych umożliwiających zachowanie woli testatora w niezmienionym kształcie (prawdziwość oświadczenia¹⁴), a jednocześnie pozwalających wyeliminować wszelkie wątpliwości co do potencjalnego jej zniekształcenia (niewadliwość oświadczenia)¹⁵. Dlatego

(Warszawa: C. H. Beck, 2014), 38 i nast.; Elżbieta Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe* (Warszawa: C. H. Beck, 2022), 75-87.

- 10 Należy przy tym zastrzec, że sporządzenie testamentu jako czynność prawna podlega jednocześnie ogólnym wymogom kodeksowym dotyczącym dokonywania czynności prawnych, stąd też testament może zostać uznany za nieważny z uwagi na naruszenie tychże przepisów, w szczególności z przyczyn wskazanych w art. 58 k.c. Zob. Wójcik, „Testament”, 211-213.
- 11 Wśród wielu zob. Konrad Osajda, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak (Legalis 2022), nb 41-43.
- 12 Zob. Jacek Trzewik, „O formie testamentu na tle regulacji rozporządzenia eIDAS” *Państwo i Prawo*, nr 10 (2019), 77 i wskazana tam literatura.
- 13 Elżbieta Skowrońska-Bocian, „Glosa do postanowienia SN z dnia 21 stycznia 1997 r., II CKN 15/96” *Orzecznictwo Sądów Polskich*, nr 3 (1998): 59.
- 14 W odniesieniu do testamentu celem nadrzędnym jest ochrona prawidłowego powzięcia decyzji oraz wyrażenia woli przez spadkodawcę i tylko tak rozumiany jego interes podlega ochronie prawnej. Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 9 grudnia 2010 r., IV CSK 248/10, Lex nr 784299.
- 15 Jakkolwiek bowiem ustawodawca nie wyłącza *a limine* możliwości dokonania nawet irracjonalnych czy niesprawiedliwych rozrządzeń testamentowych, to jednak perspektywa oceny ich ważności wymaga tego, by były one dokonane w sposób racjonalny, z uwzględnieniem osobistych poglądów testatora, innymi słowy poparte niezburzoną czynnikami we-

też, chcąc by wola testatora była w jak najpełniejszej mierze zrealizowana, ustawodawca musi przede wszystkim ustanowić gwarancje, które umożliwią przypisanie znaczenia prawnego wyłącznie prawdziwej (a nie zniekształconej) woli osoby dokonującej czynności prawnej¹⁶. Tym bardziej, że sam spadkodawca z natury rzeczy nie ma już faktycznej możliwości uchylenia skutków prawnych dokonanej czynności (odwołania testamentu). Jedynym racjonalnym rozwiązaniem staje się tu zatem możliwość sądowej weryfikacji ważności sporządzonego testamentu¹⁷.

Osiągnięciu tego celu służyć mają w szczególności przewidziane w art. 945 k.c. kodeksowe regulacje wad oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu¹⁸. Wynika z niego wyraźnie, że testament jest nieważny, jeżeli został sporządzony w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli; pod wpływem błędu uzasadniającego przypuszczenie, że gdyby spadkodawca nie działał pod wpływem błędu, nie sporządziłby testamentu tej treści; pod wpływem groźby (art. 945 § 1 k.c.).

wnętrznymi oceną rzeczywistości. Zob. Anna Paluch, *Granice swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim* (Warszawa: C. H. Beck, 2021), 134-135.

- 16 Zob. Jan Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, 103.
- 17 Badanie ważności testamentu jako proceduralna gwarancja ochrony woli testatora jest zazwyczaj przedmiotem postępowania o stwierdzenie nabycia spadku (art. 670 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r., t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1805 ze zm.; dalej jako k.p.c.). Nie jest jednak wykluczone podniesienie jego nieważności w innym postępowaniu, w szczególności w postępowaniu o uchylenie lub zmianę postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku (art. 679 k.p.c.), czy też w procesie o wykonanie zapisu zwykłego lub o roszczenia z tytułu zachowku. Przy czym, w świetle stanowiska judykatury, dopuszczalne jest także powództwo o ustalenie nieważności testamentu (art. 189 k.p.c.), jednakże brak jest interesu prawnego w jego wytoczeniu, jeżeli interes ten może być zaspokojony w innym postępowaniu, w szczególności w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku albo w postępowaniu o uchylenie lub zmianę stwierdzenia nabycia spadku. Tak uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego (zasada prawna) z 30 grudnia 1968 r., III CZP 103/68, OSNCP 1969, Nr 5, poz. 85.
- 18 Jak słusznie zauważa judykatura, do tego celu zmierną są też chociażby przepisy o formie testamentu, których celem jest zagwarantowanie, że to, co w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku przedstawiono jako testament, stanowi rzeczywiście prawidłowo wyrażone rozporządzenie spadkodawcy na wypadek śmierci. Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 28 listopada 1977 r., IV CR 494/77, OSN 1978, Nr 11, poz. 208.

Wskazany katalog wad ma charakter zamknięty¹⁹, dotyczy każdej woli spadkodawcy niezależnie od formy prawnej jej odzwierciedlenia²⁰, a ocena ziszczenia się którejkolwiek z przesłanek dokonywana jest wedle stanu istniejącego w chwili sporządzenia testamentu²¹. Unormowanie to, uwzględniając cechy charakteryzujące tę czynność prawną, odpowiada w całości założeniom teorii woli²² i stanowi w efekcie *lex specialis* względem ogólnych unormowań dotyczących katalogu podstaw wadliwości, przesłanek i zakresu prawnej ich doniosłości oraz oceny skutków prawnych wadliwych oświadczeń woli (art. 82-88 k.c.)²³. Ten zabieg legislacyjny znajduje aksjologiczne uzasadnienie w braku racjonalnych podstaw dla utrzymywania w mocy testamentów, które nie stanowią odzwierciedlenia w prawdziwej i swobodnej woli spadkodawcy. Tym bardziej, że w przypadku testamentu jako jednostronnej czynności prawnej brak jest konieczności ochrony praw czy interesów osób

-
- 19 Podstawą nieuwzględnienia w tym katalogu wady pozorności jest jednostronny charakter czynności prawnej sporządzenia testamentu, w przypadku której brak oświadczenia woli składanego innej osobie (por. art. 82 § 1 k.c.). Zob. Andrzej Mączyński, „Nieważność testamentu sporządzonego pod wpływem wady oświadczenia woli”, [w:] *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy). Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego*, red. Stanisław Sołtysiński (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1990), 403.
- 20 Choć występują one z większym nasileniem w przypadku niektórych form testamentów (testament holograficzny), a mniejszym w innych (testament notarialny). Zob. Biruta Lewaszkiwicz-Petrykowska, „Wady oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu”, [w:] *Prace z prawa cywilnego wydane dla uczczenia pracy naukowej profesora Józefa Stanisława Piątowskiego*, red. Bogudar Kordasiewicz, Ewa Łętowska (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985), 202 i nast.
- 21 Potwierdza to treść art. LII ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny, Dz. U. Nr 16, poz. 94 ze zm., wskazując, że do testamentów, do odwołania testamentów, jak również do umów o zrzeczenie się dziedziczenia stosuje się, jeżeli chodzi o zdolność osób, o formę i o wady oświadczenia woli, prawo obowiązujące w chwili złożenia tych oświadczeń.
- 22 Zob. Wójcik, „Testament”, 183; Maksymilian Pazdan, „Art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz. Art. 450-1088*, red. Krzysztof Pietrzykowski (Legalis 2021), nb 2.
- 23 Zob. Lewaszkiwicz-Petrykowska, „Wady oświadczenia woli”, 203.

trzech ani bezpieczeństwa obrotu²⁴, a ochroną obejmowany jest rzeczywisty interes spadkodawcy i prawidłowość powzięcia przez niego decyzji i wyrażenia woli²⁵. Jeżeli zatem zasługująca na jak najpełniejszą realizację wola testatora doznała jakiegokolwiek zakłócenia, testament nie powinien stać się podstawą dziedziczenia. Z tego powodu ustawodawca znacząco łagodzi przesłanki powoływania się na wady oświadczenia woli, poszerzając tym samym możliwość podważenia ważności testamentu²⁶.

3. Skutki prawne sporządzenia testamentu pod wpływem wad oświadczenia woli z perspektywy doktrynalnej i aksjologicznej

W świetle art. 945 § 1 k.c. następstwem sporządzenia testamentu przez testatora pozostającego pod wpływem jednej ze wskazanych w nim wad oświadczenia woli jest jego nieważność. Literalna wykładnia tego przepisu wskazuje, że zastosowanie znajduje tu nieważność bezwzględna, której zaistnienie powoduje, że czynność prawna jest *ab initio* nieważna i zasadniczo nie wywołuje żadnych skutków prawnych związanych z wchodzącym w jej skład oświadczeniem woli²⁷. Widoczna w dalszej części tego przepisu niedoskonałość języka prawnego stanowi jednak źródło daleko idących rozbieżności w doktrynie, dotyczących rzeczywistego charakteru określonej w art. 945 k.c. sankcji wadliwych czynności prawnych. Jak bowiem wynika z treści art. 945 § 2 k.c., na nieważność testamentu z powyższych przyczyn nie można się powołać po upływie lat trzech od dnia, w którym osoba mająca w tym interes dowiedziała się o przyczynie nieważności, a w każdym razie po upływie lat dziesięciu od otwarcia spadku. Niewątpliwie przyjęta w tym zakresie konstrukcja legislacyjna wyraźnie odbiega od klasycznego ujęcia sankcji bezwzględnej nieważności²⁸, następującej z mocy prawa, mającej charakter

24 Wśród wielu zob. Andrzej Kidyba, Elżbieta Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015), 121.

25 Zob. Elżbieta SkowrońskaBocian, Jacek Wierciński, „945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki*, red. Jacek Gudowski (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 133.

26 Zob. Paweł Księżak, *Prawo spadkowe* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 174.

27 Zob. Andrzej Mączyński, „Wpływ wad oświadczenia woli na ważność testamentu” *Rejent*, nr 7-8 (1991), 28 i nast.

28 Uzasadnia to formułowane w doktrynie nietypowe stanowiska opisujące je jako „zmodyfikowaną konstrukcję nieważności bezwzględnej” (tak Pazdan, „art. 945”, nb 23) czy „nietypową konstrukcję nieważności” (tak Jerzy Ciszewski, Jakub Knabe, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. Jerzy Ciszewski, Piotr Nazaruk [Lex 2022], nb 9).

definitywny, na którą w każdym czasie może powołać się każdy zainteresowany²⁹, a którą sąd musi wziąć pod rozwagę z urzędu³⁰.

Już samo sformułowanie przepisu, sugerujące konieczność wysunięcia zarzutu nieważności testamentu sporządzonego w warunkach wadliwości oświadczenia woli, mogłoby świadczyć o zbliżeniu tej konstrukcji do sankcji wzruszalności (a zatem postaci nieważności względnej) czynności prawnej. Tymczasem, uzasadnione jest przyjęcie bezwzględnej nieważności czynności sporządzenia testamentu już od chwili jej dokonania, z zastrzeżeniem podmiotowego i temporalnego ograniczenia dopuszczalności kwestionowania jego ważności³¹. W tym kontekście, już tylko wobec konieczności uszanowania jedynie prawdziwej woli spadkodawcy i niezwykle doniosłych skutków przyjęcia bezwzględnej nieważności testamentu dla ustalenia kręgu faktycznych jego spadkobierców, jako nieuzasadnione jawi się jednocześnie odrzucenie możliwości uwzględniania tej nieważności także przez sąd z urzędu³², tym bardziej że sama dopuszczalność uwzględnienia zarzutu wadliwości

29 Wśród wielu zob. Zbigniew Radwański, Maciej Gutowski, „Sankcje wadliwej czynności prawnej”, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. II, red. Zbigniew Radwański, Adam Olejniczak (Warszawa: C. H. Beck, 2019), 544-546.

30 Zob. wyrok Sądu Najwyższego z 13 czerwca 2002 r., III RN 108/01, OSNP 2003, Nr 10, poz. 236.

31 Zob. Konrad Osajda, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak (Legalis 2022), nb 33.1.

32 Jak słusznie zauważa się w literaturze, trudno zaakceptować sytuację, w której „sąd, dostrzegając na tle zgromadzonego materiału dowodowego, że testament został sporządzony pod wpływem prawnie relewantnej wady oświadczenia woli, musiałby – w braku podniesienia tej kwestii ze strony osoby mającej w tym interes – przechodzić nad tym do porządku dziennego i z tego świadomością np. stwierdzać nabycie spadku na podstawie takiego testamentu. Nie wspominając o oczywistych zastrzeżeniach aksjologicznych wobec takiego postępowania, pojawiałyby się wówczas rażąca niespójność systemowa nieznajdująca uzasadnienia – skoro we wszystkich innych przypadkach, gdy określona okoliczność powoduje bezwzględną nieważność testamentu (np. niedochowanie wymogów formalnych testamentu, brak pełnej zdolności do czynności prawnych testatora, posłużenie się przy jego sporządzaniu przedstawicielem), sąd musi uwzględniać tę nieważność z urzędu, to czemu w tym jednym przypadku – sporządzenia testamentu pod wpływem wady oświadczenia woli – nie miałby tego czynić”. Tak Joanna Kuźmicka-Sulikowska, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski (Legalis 2021), nb 6. Pogląd dopuszczający uwzględnienie bezwzględnej nieważności testamentu przez sąd

oświadczenia testatora została czasowo ograniczona kodeksowymi terminami prekluzyjnymi³³. Na nieważność testamentu spowodowaną wadami oświadczenia woli może się przy tym powołać jedynie osoba mająca w tym interes. Jak się zdaje, pomimo mogących rodzić w tym zakresie istotne ograniczenia podmiotowe prób wiązania tego interesu wyłącznie z kategorią interesu prawnego, wobec wyraźnego brzmienia przepisu oraz celu jego wprowadzenia, uzasadnione wydaje się jednak stanowisko, że krąg podmiotów legitymowanych do powołania się na spowodowaną wadliwością oświadczenia testatora nieważność testamentu jest stosunkowo szeroki, obejmując w szczególności spadkobierców i zapisobierców, wykonawcę testamentu, nabywcę spadku (udziału w spadku), wierzycieli spadkodawcy i spadkobierców czy osoby, które zainteresowane są stwierdzeniem nieważności jednego rozrządzenia³⁴.

Co istotne, możliwość przypisania testamentowi sporządzonemu pod wpływem jednej z wad oświadczenia woli sankcji bezwzględnej nieważności, obwarowana została istotnym kryterium czasowym ustalonym dwoma terminami zawitymi – *a tempore scientiae* (tj. 3 lata od dnia, w którym osoba mająca w tym interes dowiedziała się o przyczynie nieważności) oraz *a tempore facti* (tj. w każdym razie po upływie lat dziesięciu od otwarcia spadku). Ich upływ, uwzględniany przez sąd z urzędu³⁵, skutkuje definitywnym wygaśnięciem uprawnienia do powołania się na nieważność testamentu (uniemożliwiając także samemu sądowi samodzielne uwzględnienie jej w toku postępowania³⁶). Takie ukształtowanie terminów, uwzględniając szczególną

z urzędu należy uznać za przeważający w doktrynie. Wśród wielu zob. Stefan Grzybowski, „O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3 (1974): 45; Adam Szpunar, „O konwalidacji nieważnej czynności prawnej” *Państwo i Prawo*, nr 5 (1986), 32; SkowrońskaBocian, Wierciński, „945”, 140; Bartosz Kucia, „945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki (art. 922-1087)*, red. Mariusz Fras, Magdalena Habdas (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 271.

- 33 Na istotne wątpliwości co do kierunku wykładni przepisu art. 945 § 2 k.c. wskazywał już Bronisław Dobrzański, stwierdzając, że pomimo niejednoznacznego wyniku wykładni językowej tej regulacji trudno byłoby przyjąć, iż wadliwie złożone testamentowe oświadczenie woli mogłoby być uważane za ważne. Zob. Bronisław Dobrzański, „Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?” *Palestra*, nr 7 (1964): 10-11.
- 34 Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 8 sierpnia 2007 r., OSNC 2008, Nr 10, poz. 118; Książak, *Prawo spadkowe*, 180.
- 35 Zob. Wójcik, Zoll, „Testament”, 356.
- 36 Zob. Kuźmicka-Sulikowska, „art. 945”, nb 6 in fine.

naturę testamentu i potrzebę wzmożonej ochrony woli spadkodawcy, stanowi istotny argument wiążący wady oświadczenia woli z bezwzględny charakterem sankcji nieważności testamentu. Wbrew bowiem prezentowanym w literaturze stanowiskom³⁷, upływu wskazanych terminów nie można wiązać z ewentualną konwalidacją nieważnego testamentu, a jedynie wyłączeniem możliwości skutecznej weryfikacji prawidłowości jego sporządzenia³⁸. Innymi słowy, przepis art. 945 § 2 k.c. nie tyle stanowi formę temporalnego ograniczenia nieważności testamentu, co wprowadza w tym zakresie szczególne ograniczenia w dowodzeniu określonych faktów wpływających na ocenę potencjalnej wadliwości testamentu, W efekcie, z mocy tego szczególnego uregulowania, niemożliwe jest przekazanie po tym czasie sądowi ewentualnych informacji mogących stanowić podstawę dla podważenia ważności testamentu³⁹. Tym samym, w braku możliwości skutecznego dowodzenia określonych faktów istotnych dla sprawy, brak też podstaw dla przyjęcia przez sąd odmiennej oceny co do wadliwości (a w konsekwencji nieważności) sporządzonego testamentu (*res iudicata pro veritate habetur*).

Uzasadnieniem dla wprowadzenia przez ustawodawcę rzeczonych terminów, tak istotnie limitujących w czasie możliwość podniesienia zarzutu nieważności testamentu z powołaniem na wadliwość oświadczenia woli testatora, są jak się zdaje względy praktyki obrotu prawnego. Zmiana skutków dziedziczenia po upływie dłuższego czasu od otwarcia spadku może skutkować doniosłymi komplikacjami prawnymi i majątkowymi⁴⁰. Zamierzam

37 Wśród wielu zob. Wójcik, „Testament”, 186 i 212-213; Szpunar, „O konwalidacji”, 31-32; Grzegorz Wołak, „Nieważność testamentu wskutek wad oświadczenia woli – glosa – I CSK 140/07” *Monitor Prawniczy*, nr 11 (2009): 621-624; Michał Niedośpiał, „Nieważność testamentu (a art. 5 k.c.). Glosa do postanowienia SN z dnia 9 grudnia 2010 r., IV CSK 248/10” *Przełęcz Sądowy*, nr 7-8 (2012): 180-187, uznający wręcz ten pogląd za bezsporny.

38 Zob. Osajda, „art. 945”, nb 35.

39 Zob. Mączyński, „Nieważność testamentu”, 409-411. Jak słusznie zauważa Autor, przyjęcie koncepcji konwalidacji testamentu mogłoby prowadzić do osobliwych skutków prawnych. Skoro bowiem początek biegu terminu 3letniego związany jest z uzyskaniem wiadomości o przyczynie nieważności testamentu, to może on rozpocząć i zakończyć swój bieg odrębnie dla poszczególnych osób zainteresowanych nieważnością testamentu. Rezultatem tego mogłaby być nieakceptowalna sytuacja, gdy z punktu widzenia części z nich testament byłby już – wskutek upływu terminu prekluzyjnego – ważny, a z punktu widzenia innych wciąż obarczony byłby sankcją nieważności.

40 Zob. Hanna Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu* (Warszawa: Lexis Nexis, 2013), 326.

ustawodawcy była więc chęć szybkiej stabilizacji obrotu, przez wykluczenie możliwości zmiany wskutek modyfikacji porządku dziedziczenia na wiele lat po śmierci spadkodawcy utrwalonych i ustabilizowanych już stosunków prawnych. Już choćby tylko sama zmiana ustalonych na nowo stosunków właścicielskich mogłaby przecież skutkować istotnymi komplikacjami praktycznymi związanymi z ewentualną potrzebą ochrony dziedziczenia, w tym postępować w przedmiocie wydania spadku czy rozliczeń pomiędzy dotychczasowymi i nowo ustalonymi spadkobiercami⁴¹. Co więcej, czasowa redukcja sankcji bezwzględnej nieważności w przypadku obciążonych wadą oświadczenia woli testamentów znajduje swą argumentację także w narastających wraz z upływem czasu trudnościach dowodowych związanych z ustaleniem mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy okoliczności sporządzenia testamentu⁴². Z punktu widzenia obowiązywania systemu prawa spadkowego należy podkreślić zasadność i racjonalność takiego zabiegu legislacyjnego.

Dokonywana *prima facie* ocena tej stosunkowo efektywnej regulacji prawnej z zakresu wadliwości oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu wydaje się być satysfakcjonująca. Nie sposób przecież podważyć konieczności udzielenia szczególnej ochrony prawnej prawidłowo wyrażonej woli testatora, której uszanowanie jest w płaszczyźnie prawnospadkowej wartością zupełnie podstawową⁴³. Jednocześnie, przepisy te uwzględniają konieczność swoistej petryfikacji nowej sytuacji prawnej, ukształtowanej po śmierci spadkodawcy. Właściwe wyważenie zakresu ochrony tych dwu wartości, niezwykle istotnych z punktu widzenia obrotu prawnospadkowego, z uwagi na widoczne tu napięcie aksjologiczne pomiędzy współkonkurującymi wartościami, stanowi jednak niezmiernie trudne wyzwanie dla legislatora, co może wpływać na zmianę ostatecznej oceny konstrukcji art. 945 k.c. W szczególnych bowiem okolicznościach ta w założeniu słuszna regulacja, z uwagi na sposób ukształtowania związanych z nią terminów, może prowadzić do wywołania skutków prawnych nieprzystających nie tylko do powszechnie

41 W tym kontekście, uwzględniając fakt, że dziedziczenie wiąże się z przejściem praw między podmiotami, często prawa własności nieruchomości, niewłaściwe byłoby pozostawienie możliwości zakwestionowania ważności tego następstwa prawnego po wielu latach. Zapewnienie bezpieczeństwa prawnego i pewność prawa wymagają, aby w pewnym momencie przejście majątku *mortis causa* stało się ostateczne. Tak Osajda, „art. 945”, nb 41.

42 Zob. Maja Maciejewska-Szałas, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), 1451.

43 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK ZU 1999, nr 2, poz. 25; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 listopada 2003 r., K 37/02, OTK A 2003, Nr 9, poz. 96.

przyjętego systemu wartości obowiązujących w społeczeństwie, ale też kardynalnych założeń, w tym zasad i funkcji prawa spadkowego.

Źródłem mogących pojawić się tu wątpliwości jest fakt, że normatywna treść regulacji art. 945 § 2 k.c. rozumiana jest w ten sposób, że definitywnie uniemożliwia zakwestionowanie ważności testamentu sporządzonego w warunkach wadliwości oświadczenia woli po upływie 10 lat od otwarcia spadku⁴⁴. Nie trudno jednak już nawet przykładowo wyobrazić sobie hipotetyczną sytuację, gdy w toku postępowania, zmierzającego do uchylecia lub zmiany postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku na rzecz spadkobierców ustawowych, a wszczętego z uwagi na fakt ujawnienia po upływie terminu *a tempore facti* testamentu powołującego do dziedziczenia spadkobierców testamentowych, sąd poweźmie niebudzące jakichkolwiek wątpliwości informacje jednoznacznie świadczące o nieważności tego testamentu z uwagi na sporządzenie go w stanie wyłączającym świadome lub swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli (wskutek wprowadzenia go w stan upojenia alkoholowego przez tychże spadkobierców testamentowych) czy złożenie oświadczenia pod wpływem błędu albo groźby (których źródłem były działania osób wskazanych następnie jako spadkobiercy testamentowi)⁴⁵. Konieczność ustalenia przez sąd nowego kręgu spadkobierców na podstawie testamentu sporządzonego w warunkach nieważności, oceniana już wyłącznie z perspektywy podstawowych założeń sprawiedliwości czy słuszności, jawi się jako nieakceptowalna⁴⁶.

Próby poszukiwania konkurencyjnych podstaw rozwiązania tego problemu okazują się nieskuteczne. Dokonanie prokonstytucyjnej wykładni

44 Zob. uzasadnienie pytania prawnego Sądu Rejonowego dla Krakowa-Podgórze z 22 października 2019 r., zarejestrowanego w biurze Trybunału pod sygnaturą P 21/19, s. 4 wraz z przytoczonymi tam stanowiskami doktryny i judykatury.

45 Potencjalną płaszczyznę dla niegodziwego zachowania osób zainteresowanych uznaniem testamentu sporządzonego w warunkach wadliwości oświadczenia woli testatora za ważny tytuł powołania do dziedziczenia (poprzez celowe odwlekanie z wystąpieniem z wnioskiem o stwierdzenie nabycia spadku do czasu, gdy żaden ze spadkobierców ustawowych nie będzie mógł już powołać się na nieważność testamentu) dostrzegł już Mączyński, „Nieważność testamentu”, 410.

46 Na ocenę przyjętej regulacji art. 945 § 2 k.c. powinna rzutować przy tym okoliczność, że przewidziane nią uprawnienie ma na celu wyłącznie negatywną weryfikację prawidłowości złożonego przez testatora oświadczenia woli i jego ewentualną eliminację z obrotu prawnego, bez możliwości pozytywnego dochodzenia rzeczywistej woli spadkodawcy. Zob. Zbigniew Radwański, „Wykładnia testamentów” *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, z. 1 (1993): 7.

art. 945 § 2 k.c. wydaje się niemożliwe z uwagi na jednoznaczne brzmienie tego przepisu, tym bardziej nie mogłoby ono też odbiegać od wyraźnego celu tego przepisu jakim jest ograniczenie możliwości powołania się na nieważność testamentu. Nie sposób także zaakceptować dopuszczalność oceny żądania przez spadkobierców testamentowych stwierdzenia nabycia spadku przez przyzmat kodeksowych kryteriów nadużycia prawa (art. 5 k.c.). Wynika to zarówno z przyjętej w art. 945 § 2 k.c. formuły powiązania uprawnienia do kwestionowania ważności wadliwie sporządzonego testamentu z upływem terminów zawitych, których konstrukcyjna odmienność względem przedawnienia (a przede wszystkim fakt, że niezależnie od stanowiska uprawnionego skutkiem upływu terminu prekluzyjnego jest wygaśnięcie danego prawa bez możliwości jego reaktywacji) stanowi jeden z kanonów prawa prywatnego⁴⁷, charakteru prawnego czynności złożenia wniosku o stwierdzenie nabycia spadku (będącej w istocie kategorią prawa procesowego, a nie czynnością materialnoprawną) oraz utrwalonych w doktrynie i orzecznictwie okoliczności limitujących możliwość zastosowania art. 5 k.c.⁴⁸.

4. Konstytucyjna perspektywa oceny regulacji art. 945 § 2 k.c.

Zasygnalizowane wątpliwości dotyczące prawidłowości ukształtowania normy prawnej zawartej w art. 945 § 2 k.c., wobec wzajemnej

47 Argumentacja ta znajduje swe potwierdzenie w większościowym stanowisku doktryny i orzecznictwa, przyjmującym, że art. 5 k.c. nie znajduje zastosowania do oceny skutków prawnych upływu terminów zawitych. Zob. uzasadnienie pytania prawnego Sądu Rejonowego dla Krakowa-Podgórze z 22 października 2019 r., zarejestrowanego w biurze Trybunału pod sygnaturą P 21/19, s. 5 wraz z przytoczonymi tam stanowiskami doktryny i judykatury.

48 Pomimo, że z art. 5 k.c. nie wynikają ograniczenia jego stosowania ze względu na rodzaj sprawy, to jednak z powołaniem się na zasady współżycia społecznego nie można podważać ani modyfikować wyraźnych dyspozycji przepisów prawnych, które kierując się względami bezpieczeństwa obrotu prawnego, przewidują sankcję bezwzględnej nieważności czynności sprzecznych z prawem i nie przewidując żadnych od tego wyjątków samodzielnie i wyczerpująco przesądzają o prawach stron (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 22 września 1987 r., III CRN 265/87, OSNCP 1989, nr 5, poz. 80). Zdaniem judykatury, pogląd ten ma zastosowanie także do stwierdzenia nieważności testamentu z powodu przewidzianego w art. 945 § 1 pkt 1 k.c. Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 9 grudnia 2010 r., IV CSK 248/10, OSNC ZD 2011, Nr 2, poz. 49.

konkurencyjności leżących u jej podstaw wartości⁴⁹, są trudne do jednoznacznego rozstrzygnięcia bez odwołania się do norm prawnych wyższego rzędu. Tak zatem, to konstytucyjna płaszczyzna regulacji, wraz z jej aksjologicznym uzasadnieniem⁵⁰ i bogatym dorobkiem doktrynalno-orzecznictwem, powinna stanowić fundament dla formułowanych w tym zakresie stanowisk.

Uwzględniona treścią ustawy zasadniczej regulacja prawa dziedziczenia stanowi jedną z podstawowych wartości mających znaczenie dla całego systemu prawa. W szerszej perspektywie, jako zasada ochrony dziedziczenia, odnosi się ona przede wszystkim do pewnych kategorii stosunków prawnych regulowanych przez różnorodne gałęzie prawa⁵¹. Analiza *acquis constitutionnel* pozwala przy tym w miarę precyzyjnie odtworzyć charakter i aksjologiczne podstawy prawa dziedziczenia⁵².

49 Również w doktrynie wyraźnie sygnalizowana jest „kontrowersyjność aksjologiczna” zastosowania takiego rozwiązania normatywnego. Zob. Kuźmicka-Sulikowska, „945”, nb 6 in fine.

50 U podstaw regulacji ustawy zasadniczej leżały bowiem pewne wartości, które stanowią aksjologiczne uzasadnienie nie tylko jej samej, ale i oparciu na niej systemowi norm prawnych. Zob. Zygmunt Ziemiński, *Wartości konstytucyjne: zarys problematyki* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993), 57.

51 Jak podkreśla się w literaturze, nadrzędny charakter poszczególnych zasad wymaga szczególnego uzasadnienia, przy czym w odniesieniu do podstawowych zasad systemowych można mówić o nadrzędności niektórych zasad względem pozostałych (nawet, jeśli konstruowane są one w oparciu o nadrzędne w danym systemie normy prawne, w tym konstytucyjne). W tym znaczeniu można mówić o nadrzędności zasady wolności człowieka, ochrony godności osoby, wolności gospodarczej czy ochrony własności i dziedziczenia. Zob. Marek Safjan, „Zasady prawa prywatnego”, [w:] *System Prawa Prywatnego, Prawo cywilne – część ogólna*, t. I, red. Marek Safjan (Warszawa: C. H. Beck, 2012), 325-327.

52 Z uwagi na ograniczone ramy opracowania, analiza konstytucyjnych aspektów prawa dziedziczenia ograniczona zostanie jedynie do najistotniejszych konkluzji mających znaczenie z punktu widzenia analizowanej problematyki. Więcej na ten temat, wśród wielu, zob. Adam Szpunar, „Uwagi o pojęciu prawa dziedziczenia” *Rejent*, nr 5 (2002): 13-26; Andrzej Mączyński, „Konstytucyjne prawo dziedziczenia”, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. Leszek Ogiełto, Wojciech Popiołek, Maciej Szpunar (Kraków: Zakamycze, 2005), 1165-1179; Jacek Trzewik, „Z rozważań nad koncepcją podmiotowego prawa dziedziczenia”, [w:] *Państwo. Konstytucja. Prawo. Księga pamiątkowa poświęcona Sędziemu Trybunału Konstytucyjnego*

Konstytucyjna gwarancja prawa dziedziczenia, niewątpliwie oparta na konstrukcji teoretycznej prawa podmiotowego, znajduje swe źródło w art. 21 i 64 Konstytucji RP⁵³. Sprowadza się ona do przyjęcia, że prawa i obowiązki majątkowe osoby fizycznej nie wygasają z chwilą jej śmierci, ale przechodzą na następców prawnych, ustanowionych zgodnie z wolą testatora lub wskazanych przez ustawę, a posiadających stosowne gwarancje prawne w zakresie swobody nabycia tych wartości majątkowych, czego gwarantem ma być odpowiadająca temu prawotwórcza działalność państwa⁵⁴. Co istotne, uwzględniając w regulacjach konstytucyjnych prawo dziedziczenia, prawodawca oparł je na konstrukcji teoretycznej publicznych praw podmiotowych⁵⁵, ze swej istoty dotyczących relacji między nierównorzędnymi podmiotami i konstruowanych dla równoważenia sytuacji prawnej jednostki i wspólnoty publicznoprawnej. Ten kierunek dekodowania istoty konstytucyjnego prawa dziedziczenia znajduje potwierdzenie w dorobku Trybunału Konstytucyjnego, wskazującym, że regulacje konstytucyjne mówiące o dziedziczeniu stanowią podstawę publicznego prawa podmiotowego, którego treścią jest gwarantowana konstytucyjnie wolność nabywania mienia, jego zachowania oraz dysponowania nim. Dysponowanie mieniem obejmuje zaś w szczególności zbywanie go (w całości lub w części) w drodze dokonywania przez uprawnionego czynności *inter vivos* i *mortis causa*⁵⁶. Potwierdza to jednocześnie dwuwymiarowy charakter tego prawa, obejmującego z jednej strony uprawnienie spadkodawcy do tego, aby majątek po nim podlegał dziedziczeniu, a więc także do dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, a z drugiej, przypisaną spadkobiercom możliwość nabycia praw i obowiązków

Profesorowi Henrykowi Ciochowi (Warszawa: Trybunał Konstytucyjny, 2018), 443-470.

- 53 Wobec przyjętego zabiegu legislacyjnego, prawo dziedziczenia należy wiązać zarówno z własnością, jak i innymi prawami majątkowymi. Dopiero razem obydwie te pojęcia składają się na zasadę naczelną Konstytucji. Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK 1999, Nr 2, poz. 25; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5.
- 54 Por. Mateusz Jerzy Nocuń, „Konstytucjonalizacja prywatnych praw podmiotowych jako przejaw dekodyfikacji. «Prawo dziedziczenia» w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.” *Studia Iuridica*, t. LXI (2015): 270.
- 55 Więcej na ten temat zob. Wojciech Jakimowicz, *Publiczne prawa podmiotowe* (Kraków: Zakamycze, 2002); Jacek Trzewik, *Publiczne prawa podmiotowe jednostki w systemie prawa ochrony środowiska* (Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2016).
- 56 Zob. wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., sygn. P 4/99.

w wyniku dziedziczenia po innej osobie fizycznej⁵⁷. Przy czym prawo to powinno być pojmowane abstrakcyjnie, a nie w odniesieniu do dziedziczenia po konkretnej osobie fizycznej określonych przedmiotów, zapewniając każdemu wyłącznie możliwość stania się następcą prawnym osoby zmarłej, nie przesądzając jednocześnie o porządku dziedziczenia po konkretnej osobie i nie gwarantując nikomu uzyskania praw majątkowych w drodze dziedziczenia po określonym spadkodawcy⁵⁸.

Z punktu widzenia analizowanej problematyki należy podkreślić typowo wolnościowy charakter konstytucyjnego prawa dziedziczenia. Jest on ściśle związany z wolnością majątkową, wyznaczającą pewien zakres obowiązków państwa, w tym nienaruszania, poprzez działania o charakterze władczym, sfery gwarantowanej wolności⁵⁹. W tym ujęciu, spadkodawca winien mieć zagwarantowaną możliwość samodzielnego i swobodnego decydowania o losach swojego majątku, a równocześnie konstytucyjna ochrona powinna swym zakresem objąć także prawa osób nabywających status spadkobiercy po śmierci określonej osoby. Na tym etapie przysługuje im już bowiem wolność nabywania (lub nie) majątku po śmierci spadkodawcy⁶⁰. Ten wolnościowy aspekt prawa dziedziczenia, będącego wolnością prawnie chronioną, wyraża się szczególnie w jego obronnym charakterze, wyczerpującym się w negatywnym obowiązku władz publicznych powstrzymania się od działań utrudniających bądź uniemożliwiających korzystanie z tej wolności, jak również pozytywny obowiązek podejmowania działań na rzecz umożliwienia jak najszerzej realizacji tego prawa⁶¹. Przy czym w zakresie, w jakim zachowanie spadkodawcy urzeczywistnia swobodę testowania, konstytucyjne

57 Zob. Witold Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna* (Warszawa: Lexis Nexis, 2013), 69.

58 Zob. Sylwia Jarosz-Żukowska, „art. 64”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, red. Leszek Garlicki, Marek Zubik (Lex 2016), nb 23; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 lipca 2013 r., P 56/11, OTK-A 2013, Nr 6, poz. 85.

59 Zob. Kamil Zaradkiewicz, „Instytucjonalizacja wolności majątkowej. Koncepcja prawa podstawowego własności i jej urzeczywistnienie w prawie prywatnym” *Studia i Materiały – Trybunał Konstytucyjny*, z. 45 (2013): s. 94 i nast.

60 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 września 2007 r., P 19/07, OTK-A 2007, Nr 8, poz. 94.

61 Tak Leszek Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2021), 135.

prawo dziedziczenia nabiera także cech prawa do ochrony oraz do żądania od państwa tworzenia warunków umożliwiających pełną realizację wolności⁶².

Jak widać konstytucyjna regulacja prawa dziedziczenia uwzględnia swym zakresem potrzebę respektowania – obok ostatniej woli spadkodawcy – równie doniosłej wartości jaką jest ochrona spadkobierców. Wszak chroni ona prawo do dziedziczenia jako prawo majątkowe istniejące po stronie spadkobierców, a nabyte w momencie otwarcia spadku⁶³. Uzasadnienie takiego stanowiska możliwe jest poprzez dodatkowe odwołanie do zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP) i związanych z nią szczegółowych składników bezpieczeństwa prawnego, w tym pochodnych zasad stabilności prawa i zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nie prawa⁶⁴. Zasada stabilizacji sytuacji prawnej jednostki, zdekodowana w orzeczniczej działalności Trybunału Konstytucyjnego, przekłada się w tym wypadku na stabilizację sytuacji stosunków społecznych, z czym wiąże się obowiązek ustawodawcy ukształtowania regulacji prawnych, które będą sprzyjały wygaszaniu wraz z upływem czasu stanu niepewności oraz ustanowienia mechanizmów przedawnienia jako konsekwencji obowiązywania zasady bezpieczeństwa prawnego⁶⁵. Na tym tle potrzeba zapewnienia stabilności pozycji prawnej spadkobiercy ogniskuje się wokół zagwarantowania odpowiedniej stałości sytuacji prawnej wszystkich następców prawnych spadkodawcy pod tytułem ogólnym⁶⁶, zwłaszcza w zakresie ukształtowanych na

-
- 62 Por. Marek Szydło, „Wolność prawnie chroniona jako modalność prawna”, [w:] *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. Jerzy Supernat (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009), 736; Trzewik, „Z rozważań”, 460.
- 63 Zob. Borysiak, *Dziedziczenie*, 69.
- 64 Zob. Jarosław Mikołajewicz, „Pojmowanie państwa prawnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego”, [w:] *Polskie dyskusje o państwie prawa*, red. Sławomira Wronkowska (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995), 101.
- 65 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 19 czerwca 2012 r., P 41/10, OTK-A 2012, Nr 6, poz. 65; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 12 maja 2015, P 46/13, OTK-A 2015, Nr 5, poz. 62.
- 66 Regulacje ustawy zasadniczej mają w szczególności dawać obywatelowi pewność, że w oparciu o obowiązujące prawo może swobodnie kształtować swoje sprawy życiowe. Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 14 czerwca 2000 r., P 3/00, OTK 2000, Nr 5, poz. 138; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 27 listopada 2007 r., SK 39/06, OTK-A 2007, Nr 10, poz. 127.

nowo stosunków prawnomajątkowych⁶⁷. Z kolei ochrona zaufania obywateli do państwa, pogłębiająca bezpieczeństwo prawne jednostki, wyraża się w obowiązku lojalnego postępowania państwa wobec jednostki, zwłaszcza w takim stanowieniu i stosowaniu prawa, by nie stawało się ono swoistą pułapką dla obywatela i aby mógł on układać swoje sprawy w zaufaniu, że nie naraża się na prawne skutki, których nie mógł przewidzieć w momencie podejmowania decyzji i działań oraz w przekonaniu, że jego działania podejmowane pod rządami obowiązującego prawa i wszelkie związane z nimi następstwa będą także i później uznane przez porządek prawny⁶⁸. Obejmuje to także istniejący po stronie ustawodawcy obowiązek szanowania zasad przyzwoitej legislacji⁶⁹.

Właściwa perspektywa podjętej tu analizy wymaga jednak uwzględnienia, obok przytoczonych wartości, równie istotnej z punktu widzenia następstw prawnych zmarłego spadkodawcy konstytucyjnej ochrony praw nabytych. Zasada ta wyprowadzana jest z zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP), a u jej podstaw leży – co istotne – również konieczność ochrony wartości w postaci bezpieczeństwa prawnego i związanej z nim pewności prawa⁷⁰. Odzwierciedla się ona w normie instrumentalnego zakazu arbitralnego znoszenia i naruszania praw nabytych oraz normie instrumentalnego nakazu każdorazowego rozważenia, czy zniesienie (zmniejszenie) określonego prawa nie jest arbitralne i czy mieści się w granicach określonych Konstytucją. Chroniąc wyłącznie te uprawnienia, które usprawiedliwiają przekonanie obywatela o ich trwałości, ma ona przy tym charakter optymalizacyjny, tj. wymaga ona realizacji pewnego stanu rzeczy w możliwie

67 Jak wskazuje się w orzecznictwie, prawodawca ma obowiązek takiego ukształtowania stosownych regulacji prawnych, które umożliwiają spadkobiercy definitywne nabycie majątku. Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 maja 2001 r., SK 15/00, OTK-A 2002, Nr 4, poz. 85; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 29 maja 2007 r., P 20/06, OTK-A 2007, Nr 6, poz. 52.

68 Zob. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 24 maja 1994 r., K 1/94, OTK 1994, Nr 1, poz. 10.

69 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 5 stycznia 1999 r., K 27/98, OTK 1999, Nr 1, poz. 1.

70 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 22 czerwca 1999 r., K 5/99, OTK 1999, Nr 5, poz. 100; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 stycznia 2000, K 18/99, OTK 2000, Nr 1, poz. 1; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 27 lutego 2002 r., K 47/01, OTK 2002, Nr 1A, poz. 6.

najwyższym stopniu z uwagi na możliwości prawne i faktyczne⁷¹, choć nie jest zasadą absolutną⁷².

5. Wnioski

Dotychczasowe rozważania, w tym przytoczone stanowiska doktrynalne i orzecznicze, choć znacznie ograniczone obszernością pracy, umożliwiają sformułowanie pewnych argumentów, które w świetle analizowanego konfliktu konkurujących wartości uzasadniają przyjęte rozwiązania legislacyjne, mogą wskazywać na pożądany kierunek jego rozstrzygnięcia.

Jakkolwiek ustawa zasadnicza nie reguluje mechanizmu wstąpienia następców prawnych zmarłego w prawa i obowiązki, które przysługiwały mu do chwili śmierci, to niewątpliwie związek łączący konstytucyjne kategorie własności i dziedziczenia uzasadnia obowiązywanie nakazu uwzględniania woli właściciela jako podstawowego czynnika rozstrzygającego o tym, komu mają w razie jego śmierci przypaść przedmioty tworzące jego majątek (ochrona woli spadkodawcy i swobody testowania)⁷³. Ergo, to swoboda spadkodawcy stanowi najistotniejszy element treści konstytucyjnego prawa dziedziczenia⁷⁴, a nadmierna ingerencja ustawodawcy lub innych organów władzy publicznej w suwerenność ostatniej woli spadkodawcy stanowi naruszenie prawa dziedziczenia⁷⁵. Pogląd ten znajduje jednoznaczne potwierdzenie w przepisach kodeksowych (art. 926 § 1 i 2 k.c.), uzasadniających formułę pierwszeństwa dziedziczenia testamentowego przed ustawowym, i jest niekwestionowany tak w literaturze⁷⁶, jak i orzecznictwie⁷⁷.

-
- 71 Zob. Michał Jackowski, „Ochrona praw nabytych a kryzys gospodarczy” *Państwo i Prawo*, nr 8 (2009): 4 i nast.
- 72 Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 31 marca 2016 r., II FSK 90/14, Lex nr 2036818.
- 73 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 września 2007 r., P 19/07.
- 74 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 listopada 2003 r., K 37/02.
- 75 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 29 maja 2007 r., P 20/06.
- 76 Na gruncie art. 21 i 64 Konstytucji RP oraz jak wynika z poglądów Trybunału Konstytucyjnego wyrażonych na tle tych przepisów – publiczne prawo dziedziczenia to raczej potrzeba ochrony woli spadkodawcy niż sytuacji majątkowej spadkobierców. Zob. Mariusz Załucki, *Wydzielenie w prawie polskim na tle porównawczym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2010), 459.
- 77 O losach majątku spadkowego powinna przede wszystkim decydować wola spadkodawcy, a nie ustalone przez ustawodawcę reguły dziedziczenia. Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 9 września 2003 r., SK 28/03, OTKA 2003, Nr 7, poz. 74.

Szczególnie istotny jest tu obronny wymiar konstytucyjnego prawa dziedziczenia, który przejawia się *in concreto* nie tylko w pozytywnym obowiązku ustawodawcy zwykłego ustanowienia przepisów i procedur udzielających równej ochrony prawnej prawom majątkowym, ale także (a w kontekście analizowanej problematyki przede wszystkim) negatywnym obowiązku powstrzymania się od przyjmowania regulacji, które owe prawa mogłyby pozbawić ochrony prawnej lub też ochronę tę ograniczyć⁷⁸. Ustawa zasadnicza musi więc zapewniać jednoczesną ochronę praw nabytych w drodze dziedziczenia⁷⁹. Ten wymiar konstytucyjnego prawa dziedziczenia, uwzględniający sytuację następców prawnych spadkodawcy, znajduje swe dodatkowe uzasadnienie w konstytucyjnej zasadzie demokratycznego państwa prawa i powiązanych z nią zasadach stabilności prawa, zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nie prawa oraz ochrony praw nabytych.

Na tym tle wyraźnie dostrzegalna jest zbieżność aksjologicznego uzasadnienia normatywnej ochrony powołanych wcześniej konkurujących wzajemnie wartości. Potrzeba stabilizacji stosunków prawnych, mająca uzasadniać przyjęcie terminów zawitych ograniczających czasowo możliwość podniesienia zarzutu nieważności testamentu z uwagi na wadliwość oświadczenia woli testatora, nie może jednak ustępować równie istotnej konieczności stabilizacji sytuacji prawnej dotychczasowych spadkobierców, którzy nabyli spadek na podstawie ustawy. Wynikająca zaś z konstytucyjnego prawa dziedziczenia zasada pierwszeństwa dziedziczenia testamentowego nie może być usprawiedliwieniem dla wprowadzenia konstrukcji, która prowadzi do uprzywilejowania spadkobiercy testamentowego, z drugiej zaś, pozbawia środków prawnych spadkobierców ustawowych, którzy mając do tego podstawy, mogliby to pierwszeństwo zakwestionować⁸⁰. Swoboda ustawodawcy

78 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 13 kwietnia 1999 r., OTK 1999, Nr 3, poz. 40; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 14 marca 2006 r., SK 4/05, OTK-A 2006, Nr 3, poz. 29.

79 Do zasadniczych elementów treści prawa dziedziczenia ugruntowane stanowisko judykatury zalicza bowiem także nakaz równego traktowania spadkobierców w podobnych lub zbliżonych sytuacjach prawnych (wybór przez ustawodawcę określonego modelu dziedziczenia winien być konsekwentny, tzn. ustawodawca nie może tworzyć przepisów wyjątkowych, naruszających zasadę równej ochrony prawa dziedziczenia) oraz nakaz takiego ukształtowania regulacji prawnych, aby umożliwić spadkobiercy – wskazanemu przez spadkodawcę lub w braku takiego wskazania określonego przez ustawodawcę – definitywne nabycie składników majątku spadkowego. Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 20 maja 2007 r., P 20/06.

80 Zob. uzasadnienie pytania prawnego Sądu Rejonowego dla Krakowa-Podgórze z 22 października 2019 r., 11 *in fine*.

w różnicowaniu sytuacji obu kategorii spadkobierców ograniczona jest tu zakazem arbitralności i przypadkowości, wprowadzając wymóg wykazania racjonalności przyjmowanych rozwiązań⁸¹. Demokratyczne państwo prawa, przyznając obywatelom uprawnienia, nie może przecież prowadzić z nimi gry polegającej na tworzeniu uprawnień pozornych czy niemożliwych do realizacji ze względów faktycznych lub prawnych albo ze względu na niejasne określenie warunków korzystania z uprawnień⁸². W szczególności niedopuszczalna jest sytuacja, w ramach której obywatel, znalazłszy się w gorszej sytuacji prawnej, zostaje pozbawiony praw, które uprzednio nabył⁸³.

Przewidzianym ustawowo proceduralnym środkiem mogącym w analizowanej sytuacji służyć ugruntowaniu pozycji spadkobiercy i ochronie jego praw jest regulacja odnośna postępowaniu w przedmiocie stwierdzenia nabycia spadku (art. 1025-1028 k.c., 669-679² k.p.c.)⁸⁴. Uzyskanie sądowego stwierdzenia nabycia spadku oznacza bowiem nie tylko oficjalne potwierdzenie nabycia przez spadkobiercę poszczególnych praw i obowiązków należących do spadku, ale też potwierdzenie nabycia nowych uprawnień dotyczących spadku jako całości (a więc w istocie potwierdzenie nabycia podmiotowego prawa do spadku)⁸⁵. Jednakże, pomimo braku ustawowej dyspozycji co do terminu jego uzyskania, już nawet niezwłoczne przeprowadzenie postępowania w przedmiocie stwierdzenia nabycia spadku nie chroni spadkobierców ustawowych przed możliwością utraty statusu spadkobiercy na rzecz osób, które dysponują potencjalnie nieważnym testamentem i zgłoszą wniosek o zmianę lub uchylenie wydanego w tym zakresie postanowienia sądu. Z uwagi na jednoznaczne brzmienie art. 945 § 2 k.c., spadkobiercy ustawowi pozbawieni są szansy podważenia testamentu sporządzonego w warunkach wadliwości oświadczenia woli testatora po 10 latach od otwarcia spadku, niezależnie od ich dotychczasowej wiedzy co do istnienia takiego testamentu. Zarazem, spadkobierca powołany w tym nieważnym akcie ostatniej woli spadkodawcy nie jest ograniczony jakimkolwiek terminem

-
- 81 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 maja 2001 r., SK 15/00.
- 82 Zob. wyrok SA w Krakowie z dnia 4.2.2011 r., I ACa 13/11, Lex nr 1441342.
- 83 Zob. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 30 listopada 1988 r., K 1/88, OTK 1988, Nr 1, poz. 6.
- 84 Wynika to z regulacji procesowej wskazującej, że dowód, iż osoba, która uzyskała stwierdzenie nabycia spadku, nie jest spadkobiercą lub że jej udział w spadku jest inny niż stwierdzony, może być przeprowadzony tylko w postępowaniu o uchylenie lub zmianę stwierdzenia nabycia spadku (art. 679 § 1 *in primo* k.p.c.).
- 85 Zob. Tadeusz Felski, „Podmiotowe prawo do spadku” *Palestra*, nr 7-8 (2021): 80.

w możliwości wystąpienia z wnioskiem o stwierdzenie nabycia spadku (zmianę wydanego w tym zakresie prawomocnego postanowienia sądu). Może to więc uczynić nawet po upływie 10-letniego terminu, tym samym skutecznie pozbawiając zainteresowanych możliwości kwestionowania ważności nieważnego testamentu i niejako wymuszając na sądzie wydanie rozstrzygnięcia, które w ujęciu społecznym faktycznie urąga autorytetowi organu państwa zaangażowanego w kształtowanie stabilnych stosunków prawnych, naruszając konstytucyjne założenia w zakresie ochrony zaufania obywatela do państwa i jego organów oraz bezpieczeństwa prawnego.

Z perspektywy konstytucyjnych wartości stanowiących uzasadnienie dla ochrony przewidzianej przepisami niższej rangi, wątpliwa wydaje się także logiczna ocena analizowanej regulacji. Skoro bowiem przewidziane art. 945 k.c. uprawnienie do zakwestionowania ważności wadliwego testamentu w założeniu zmierza do ochrony bezpieczeństwa prawnego, to kategoryczne wyłączenie tego uprawnienia wyłącznie z uwagi na upływ czasu od śmierci spadkodawcy uniemożliwia zapewnienie jakiegokolwiek poziomu bezpieczeństwa prawnego dotychczasowym spadkobiercom i jest w istocie przeciwskuteczne. Co więcej, nie dość uzasadniony wydaje się tu również mający swe źródło we wzruszaniu utrwalonego stanu prawnego w odległej od chwili otwarcia spadku perspektywie czasowej zarzut zagrożenia dla trwałości ukształtowanych po śmierci spadkodawcy stosunków prawnych. Tożsame skutki prawne, wymuszające zmianę tytułu powołania do dziedziczenia i zazwyczaj kręgu spadkobierców, a w konsekwencji także wzruszenie i destabilizację istniejących dotąd stosunków prawnych, zaistnieją przecież w razie ujawnienia testamentu (nawet nieobarczonego wadami oświadczenia woli) po upływie 10 lat od śmierci testatora⁸⁶. W tym świetle nieuzasadnione wydaje się zatem pozbawianie spadkobierców ustawowych szansy na ochronę swoich praw w postępowaniu spadkowym z powołaniem na konieczność stabilizowania stosunków prawnych.

Jednocześnie nie mniej istotne mogą okazać się również wątpliwości co do aksjologicznej spójności samego przepisu art. 945 § 1 i 2 k.c. Skoro bowiem – jak podkreśla się w literaturze – potrzeba uszanowania woli testatora stanowiła decydujący czynnik, który wpłynął na szerokie ujęcie

86 Brak w tym zakresie ograniczeń dla możliwości wystąpienia przez wskazanych w nieważnym testamencie z wnioskiem o zmianę postanowienia w przedmiocie stwierdzenia nabycia spadku. Natomiast ten, kto był uczestnikiem postępowania o stwierdzenie nabycia spadku (dotychczasowy spadkobierca ustawowy), może tylko wówczas żądać zmiany postanowienia stwierdzającego nabycie spadku, gdy żądanie opiera na podstawie, której nie mógł powołać w tym postępowaniu, a wniosek o zmianę składa przed upływem roku od dnia, w którym uzyskał tę możliwość (art. 679 § 1 *in fine* k.p.c.).

przewidzianych tym przepisem wad oświadczenia woli testatora, umożliwiając przywrócenie spadkobiercom ustawowego porządku dziedziczenia i przez to pośrednio służąc ochronie ich interesów⁸⁷, to przewidziane w obrębie tej samej regulacji czasowe wyłączenie uprawnienia do powołania się na te wady, uniemożliwiające eliminację z obrotu prawnego wadliwego aktu ostatniej woli, jawi się jako niezrozumiałe⁸⁸.

Co więcej, zgodnie z utrwalonym w orzecznictwie poglądem w wypadku skutecznego wyrażenia przez osobę fizyczną jej ostatniej woli ustawodawca winien stworzyć mechanizmy pozwalające ją zrealizować, a tylko wyjątkowo i w szczególnie uzasadnionych sytuacjach może umożliwić jej zakwestionowanie⁸⁹. Skoro zatem wymogi ochrony konstytucyjnego prawa dziedziczenia realizowane kodeksową regulacją art. 945 k.c. przewidują podstawę dla podważenia testamentu (z powołaniem na wady oświadczenia woli) już nawet w odniesieniu do skutecznie złożonego oświadczenia przez testatora, to tym bardziej prawidłowa konstrukcja legislacyjna winna gwarantować tę możliwość w razie zaistnienia choćby cienia wątpliwości co do prawidłowości tegoż oświadczenia.

Dodatkowo, uzasadnione wątpliwości budzi także przewidziane w 945 § 2 k.c. uzależnienie dopuszczalności traktowania testamentu jako nieważnego w istocie od tego, czy osoba niebędąca spadkodawcą podjęła w określonym czasie odpowiednie działania, niezależnie od jej wiedzy o istnieniu testamentu. Może ono prowadzić do utrzymania w mocy testamentu niebędącego wyrazem prawdziwej i swobodnej woli spadkodawcy⁹⁰. W efekcie, czasowe ograniczenie dopuszczalności powoływania się na nieważność testamentu z uwagi na wady oświadczenia woli prowadzi do tego, że testament dotknięty wadą może być uznany za wyraz prawdziwej i swobodnej woli spadkodawcy, co pozostaje w jaskrawej sprzeczności z podstawowymi założeniami prawa spadkowego⁹¹.

87 Zob. Wójcik, Zoll, „Testament”, 349.

88 Nietrudno przecież wyobrazić sobie sytuację, gdy testator, który uzyskał informacje o sporządzeniu przez siebie testamentu w warunkach wadliwości swojej woli (np. pod wpływem błędu wywołanego przez osobę trzecią) i z tego względu przekonany o jego nieważności, nie odwołuje jednak oświadczenia, pozostając w przeświadczeniu, że i tak nie wywoła on skutków prawnych. Powołanie tego testamentu jako podstawę rozstrzygnięć w postępowaniu spadkowym wszczętym po upływie terminów z art. 945 § 2 k.c. pozostaje w ewidentnej sprzeczności z założeniami swobody testowania i potrzebą poszanowania woli spadkodawcy.

89 Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 września 2007 r., P 19/07.

90 Zob. Mączyński, „Nieważność testamentu”, 414.

91 Zob. Mączyński, „Wpływ wad oświadczenia woli”, 40.

Brak spójności analizowanej regulacji uwidacznia się również wobec przyjętej w aktualnym stanie prawnym dopuszczalności weryfikacji ważności czynności prawnej sporządzenia testamentu z punktu widzenia dotrzymania pozostałych jego przesłanek (jak choćby w odniesieniu istnienia zdolności testowania czy *animus testandi*) niezależnie od chwili ujawnienia testamentu. Jak na tym tle uzasadnić czasowe wyłączenie dopuszczalności weryfikacji faktu sporządzenia testamentu w sposób wolny od wad oświadczenia woli? O ile samo sporządzenie testamentu z perspektywy wymogów stawianych czynnościom prawnym nie wymaga oceny pewności i bezpieczeństwa prawnego, o tyle jednak obowiązek przyjęcia prawidłowych (a nie przypadkowych) rozwiązań legislacyjnych, nienaruszających konstytucyjnego prawa dziedziczenia, zdecydowanie aktualizuje potrzebę ochrony tych wartości.

Jednocześnie Analizowana regulacja może sprawiać wrażenie faktycznego oderwania reguł ustalania porządku dziedziczenia od sprawiedliwościowych podstaw systemu prawa. Możliwość weryfikacji kręgu spadkobierców przez spadkodawcę kończy się przecież wraz z chwilą jego śmierci. A w efekcie obowiązujących rozwiązań legislacyjnych, w szczególnej sytuacji spadek odziedziczyć może osoba, która w sposób niedopuszczalny wpłynęła na spadkodawcę doprowadzając do sporządzenia określonej treści testamentu i jedynie wskutek upływu czasu ma szansę nabyć spadek kosztem spadkobierców ustawowych, unikając przy tym przewidzianych przez art. 928 k.c. negatywnych konsekwencji prawnych. Trudno tu doszukiwać się jakiegokolwiek uzasadnienia dla ochrony i stabilizacji skutków prawnych potencjalnie sprzecznych z rzeczywistą wolą spadkodawcy, tym bardziej, że ustalenie kręgu spadkobierców nastąpi na podstawie testamentu, a nie domniemanej woli spadkodawcy uwzględnionej w dziedziczeniu ustawowym.

Finalnie, nie przenosząc rozważań z płaszczyzny prawnej w sferę aksjologii socjologicznej, trudno jest pozytywnie ocenić rzeczywiste skutki art. 945 § 2 k.c. już tylko z czysto ludzkiej perspektywy. Nie najlepiej bowiem świadczy o ustawodawcy fakt utrzymania w mocy regulacji dopuszczającej choćby potencjalnie możliwość ustalenia losów majątku spadkowego niezgodnie z wolą samego spadkodawcy. Ograniczenie terminami prekluzyjnymi możliwości powoływania się na wadliwość testamentu ma bowiem taki skutek, że *in casu* podstawą dziedziczenia może stać się testament nieodziedziczdający rzeczywistej woli testatora, tworząc wrażenie, że wraz z upływem czasu większą wagę przykładają się do zapewnienia trwałości ukształtowanych stosunków prawnych niż ochrony rzeczywistej woli spadkodawcy, a przez to niejako coraz mniej „pamięta” się o samym zmarłym.

W świetle części poglądów filozoficznych, w pewnych okolicznościach zagwarantowane przez ustawodawcę prawo pozytywne, pomimo jego niesprawiedliwości, ma pierwszeństwo przed poczuciem sprawiedliwości. Wydaje się jednak, że sygnalizowana tu sprzeczność podstawowych wartości, wobec jednoznacznej regulacji prawnej przyznającej prymat zapewnieniu

bezpieczeństwa prawnego związanego ze stabilizacją stosunków prawnych kosztem niezbędnej korektury w zakresie sprawiedliwości regulacji prawno-spadkowych (wynikającej z naruszenia prawa dziedziczenia spadkobierców ustawowych poprzez pozbawienie ich wskutek upływu czasu możliwości kwestionowania ważności testamentu i skutkującej przez to dewaluacją ochrony autonomii woli spadkodawcy), osiągnęła już taki stopień, że ustawa jako prawo niesprawiedliwe powinna ustąpić samej sprawiedliwości⁹².

W efekcie zasadny wydaje się postulat, by dopuścić możliwość odpowiedniego stosowania w zakresie terminów prekluzyjnych przepisów ogólnych o wadach oświadczenia woli także w przypadku wadliwości oświadczenia woli testatora⁹³. Wydaje się to o tyle słuszne, że dopuszczalność weryfikacji czynności prawnej dokonanej pod wpływem wad oświadczenia woli, z uwagi na konieczność zapewnienia ochrony także innym niż składający oświadczenie uczestnikom obrotu prawnego, jest zagwarantowana nie tylko w zakresie nieograniczonym czasowo (w przypadku wad oświadczenia woli powiązanych z sankcją bezwzględnej nieważności, braną pod rozwagę niezależnie od upływu czasu od dokonania czynności czy samej świadomości składającego co do wadliwości oświadczenia), ale również dość istotnie ograniczonym (art. 88 § 2 k.c.), lecz uwzględniającym przy ustalaniu początku biegu terminów prekluzyjnych dla wykonania uprawnienia kształtującego do uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli stan wiedzy uprawnionego co do istnienia wady (w przypadku błędu) czy fakt ustania stanu obawy

-
- 92 Zob. Gustav Radbruch, „Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo (Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht)”, [w:] *Filozofia prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. Antoni Kość, Tomasz Barankiewicz, Jadwiga Potrzeszcz (Lublin: Petit, 2007), 226.
- 93 Zob. Mączyński, „Nieważność testamentu”, 414. Należy jednak pamiętać o konstrukcyjnej odmienności sankcji wadliwych czynności prawnych, uzależnionych od zaistniałej w danym przypadku wady oświadczenia woli. W szczególności – w odniesieniu do części z nich – początek biegu terminu prekluzyjnego uzależniony jest od chwili ustalonej w odniesieniu do sytuacji (wiedzy czy stanu psychicznego) samego spadkodawcy. W efekcie, w przypadku, gdy nieważność testamentu byłaby uzasadniona zaistnieniem wad skutkujących zazwyczaj względną nieważnością czynności prawnej, odpowiednie stosowanie przepisów musiałyby polegać na przyjęciu dla nich jednolitego (rocznego) początkowego terminu zawitego, określonego jako chwila powzięcia przez spadkobierców informacji o zaistnieniu wad oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu. W odniesieniu zaś do wad skutkujących bezwzględną nieważnością, odpowiednie stosowanie przepisów polegałoby na stosowaniu ich wprost (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 15 lutego 2008 r., I CSK 357/07, OSNC 2009, Nr 4, poz. 62).

wpływającego na wadliwość oświadczenia (w przypadku groźby). Brak zatem podstaw, by odrzucić taką możliwość w odniesieniu do testamentu, będącego przecież jednostronną czynnością prawną.

Bibliografia

- Borysiak Witold, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna*. Warszawa: Lexis Nexis, 2013.
- Ciszewski, Jerzy, Jakub Knabe, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. Jerzy Ciszewski, Piotr Nazaruk. Warszawa: Lex, 2022.
- Dobrzański Bronisław, „Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?” *Palestra*, nr 7 (1964): 4-21.
- Drewek Marcin, „Kwestia ważności testamentu w prawie amerykańskim na przykładzie prawa stanu Teksas” *Studia Iuridica Toruniensia*, t. XX (2017): 99-122. <https://doi.org/10.12775/SIT.2017.006>.
- Felski Tadeusz, „Podmiotowe prawo do spadku” *Palestra*, nr 7-8 (2021): 73-81.
- Garlicki Leszek, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.
- Grzybowski Stefan, „O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3 (1974): 37-49.
- Gwiazdomorski Jan, *Prawo spadkowe w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Jackowski Michał, „Ochrona praw nabytych a kryzys gospodarczy” *Państwo i Prawo*, nr 8 (2009): 3-16.
- Jakimowicz Wojciech, *Publiczne prawa podmiotowe*. Kraków: Zakamycze, 2002.
- Jarosz-Żukowska Sylwia, „art. 64”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II, red. Leszek Garlicki, Marek Zubik. Warszawa: Lex, 2016.
- Kidyba Andrzej, Elżbieta Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Księżak Paweł, *Prawo spadkowe*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Kucia Bartosz, „945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki (art. 922-1087)*, red. Mariusz Frasz, Magdalena Habdas. 264-273. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Kuźmicka-Sulikowska Joanna, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Edward Gniewek, Piotr Machnikowski. Warszawa: Legalis, 2021.
- Lewaszkievicz-Petrykowska Biruta, „Wady oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu”, [w:] *Prace z prawa cywilnego wydane dla uczczenia pracy naukowej profesora Józefa Stanisława Piątowskiego*, red. Bogudart Kordasiewicz, Ewa Łętowska. 201-213. WrocławWarszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985.

- Maciejewska-Szałas Maja, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak. 1445-1452. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Mączyński Andrzej, „Konstytucyjne prawo dziedziczenia”, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. Leszek Ogiegło, Wojciech Popiołek, Maciej Szpunar. 1165-1179. Kraków: Zakamycze, 2005.
- Mączyński Andrzej, „Nieważność testamentu sporządzonego pod wpływem wady oświadczenia woli”, [w:] *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy). Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego*, red. Stanisław Sołtysiński. 403-417. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1990.
- Mączyński Andrzej, „Wpływ wad oświadczenia woli na ważność testamentu” *Rejent*, nr 7-8 (1991): 24-44.
- Mikołajewicz Jarosław, „Pojmowanie państwa prawnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego”, [w:] *Polskie dyskusje o państwie prawa*, red. Sławomira Wronkowska (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995), 99-117.
- Niedośpiął Michał, „Nieważność testamentu (a art. 5 k.c.). Glosa do postanowienia SN z dnia 9 grudnia 2010 r., IV CSK 248/10” *Przegląd Sądowy*, nr 7-8 (2012): 180-187.
- Nocuń Mateusz Jerzy, „Konstytucjonalizacja prywatnych praw podmiotowych jako przejaw dekodyfikacji. »Prawo dziedziczenia« w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.” *Studia Iuridica*, t. LXI (2015): 251-282.
- Nowacki Józef, „Rodzaje moralnej oceny prawa” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*, seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 23 (1962): 27-38.
- Osajda Konrad, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak. Warszawa: Legalis, 2022.
- Osajda Konrad, „art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Witold Borysiak. Warszawa: Legalis 2022.
- Paluch Anna, *Granice swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim*. Warszawa: C. H. Beck, 2021.
- Pazdan Maksymilian, „Art. 945”, [w:] *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz. Art. 450-1088*, red. Krzysztof Pietrzykowski. Warszawa: Legalis 2021.
- Piątowski Józef Stanisław, Bogudar Kordasiewicz, *Prawo spadkowe w zarysie*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.
- Radbruch Gustav, „Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo (Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht)”, [w:] *Filozofia prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. Antoni Kość, Tomasz Barankiewicz, Jadwiga Potrzeszcz. 221-230. Lublin: Petit, 2007.

- Radwański Zbigniew, „Wykładnia testamentów” *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, z. 1 (1993): 5-30.
- Radwański Zbigniew, Maciej Gutowski, „Sankcje wadliwej czynności prawnej”, [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. II, red. Zbigniew Radwański, Adam Olejniczak. 542-586. Warszawa: C. H. Beck, 2019.
- Safjan Marek, „Prawo, wartości i demokracja” *Chrześcijaństwo-Świat-Polityka*, nr 1 (2008): 523.
- Safjan Marek, „Zasady prawa prywatnego”, [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. I, red. Marek Safjan. 318-365. Warszawa: C. H. Beck, 2012.
- Skowrońska-Bocian Elżbieta, „Glosa do postanowienia SN z dnia 21 stycznia 1997 r., II CKN 15/96” *Orzecznictwo Sądów Polskich*, nr 3 (1998): 59.
- Skowrońska-Bocian Elżbieta, *Prawo spadkowe*. Warszawa: C. H. Beck, 2022.
- Skowrońska-Bocian Elżbieta, Jacek Wierciński, „945”, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki*, red. Jacek Gudowski. 131-141. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Sokołowski Tomasz, Krzysztof Żok, „art. 941”, [w:] *Kodeks cywilny*, t. III, *Komentarz. Art. 627-1088*, red. Maciej Gutowski, Warszawa: Legalis 2022.
- Szpunar Adam, „O konwalidacji nieważnej czynności prawnej” *Państwo i Prawo*, nr 5 (1986): 20-32.
- Szpunar Adam, „Uwagi o pojęciu prawa dziedziczenia” *Rejent*, nr 5 (2002): 13-26.
- Szydło Marek, „Wolność prawnie chroniona jako modalność prawna”, [w:] *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. Jerzy Supernat. 729-740. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009.
- Trzewik Jacek, „O formie testamentu na tle regulacji rozporządzenia eIDAS” *Państwo i Prawo*, nr 10 (2019): 76-90.
- Trzewik Jacek, „Z rozważań nad koncepcją podmiotowego prawa dziedziczenia”, [w:] *Państwo. Konstytucja. Prawo. Księga pamiątkowa poświęcona Sędziemu Trybunału Konstytucyjnego Profesorowi Henrykowi Ciochowi. Studia i Materiały – Trybunał Konstytucyjny*, z. 60 (2018): 443-470.
- Trzewik Jacek, *Publiczne prawa podmiotowe jednostki w systemie prawa ochrony środowiska*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2016.
- Witczak Hanna, Agnieszka Kawałko, *Prawo spadkowe*. Warszawa: C. H. Beck, 2014.
- Witczak Hanna, *Wylączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*. Warszawa: Lexis Nexis, 2013.

- Wolak Grzegorz, „Nieważność testamentu wskutek wad oświadczenia woli – glosa – I CSK 140/07” *Monitor Prawniczy*, nr 11 (2009): 619-626.
- Wójcik Sylwester, „Testament”, [w:] *System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, red. Józef Stanisław Piątowski. 172-219. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986.
- Wójcik Sylwester, Fryderyk Zoll, „Testament”, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*, t. X, red. Bogudar Kordasiewicz. 332-419. Warszawa: C. H. Beck, 2015.
- Załucki Mariusz, *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2010.
- Zaradkiewicz Kamil, „Instytucjonalizacja wolności majątkowej. Koncepcja prawa podstawowego własności i jej urzeczywistnienie w prawie prywatnym” *Studia i Materiały – Trybunał Konstytucyjny*, z. 45 (2013): 1-594.
- Ziemiński Zygmunt, *Wartości konstytucyjne: zarys problematyki*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.

For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>